

**DOCTORUL CONSTANTIN I. ANGELESCU ȘI
DECESUL LUI ION I. C. BRĂȚIANU
STUDIU DE CAZ**

Dr. Constantin I. STAN

**DR. CONSTANTIN I. ANGELESCU
AND THE DEATH OF ION I. C. BRĂȚIANU CASE STUDY**

Abstract

The author presents the circumstances of the death of Ion I. C. Brătianu, showing that it was an unfortunate accident. The Prime Minister of Romania passed into eternity as a result of a serious tonsil infection which led to septicaemia. Constantin Angelescu, who was a close collaborator and his attending physician, struggled with his surgeon colleagues I. Nanu Muscel, D. Danielopol, M. Nasta, Ștefan Popescu, to save the life of the head of government. Some accused C. Angelescu of having hastened the death of the liberal leader, which is not true at all. The infection became widespread and could not be stopped. What is certain, however, is that the death of Ion I. C. Brătianu left a huge void in the political party he led and in the Romanian political life too.

Cuvinte cheie: dr. Constantin Angelescu, Ion I. C. Brătianu, Partidul Liberal, comuna Florica

Keywords: dr. Constantin Angelescu, Ion I. C. Brătianu, Liberal Party, Florica commune

În urma demisiei cabinetului condus de Barbu Știrbei, survenită la 21 iunie 1927, Ion I. C. Brătianu a alcătuit un așa-zis guvern de uniunea națională. Noua formulă guvernamentală păstra unii miniștrii din cabinetul precedent: Constantin Argetoianu, Stelian Popescu, Alexandru Lapedatu. La 6 iulie 1927,

Analele Buzăului XIV, Buzău, 2022, p. 253 – 274.

portofoliul Ministerului de Externe a fost încredințat lui Nicolae Titulescu, lucru care a generat reacții pozitive la Londra și Paris¹. „Proaspătul” cabinet a depus jurământul în reședința regală din Scroviștea, în fața regelui aflat pe patul de moarte. Atmosfera era lugubră și este descrisă astfel de Constantin Argetoianu în memoriile sale:

„Vă luați o grea răspundere - precizează monarhul - nu mă îndoiesc că vă veți îndeplini datoria (...), cuvintele muribundului cădeau încet și greu în tăcerea ce ne înconjură”. Emoția l-a copleșit și pe Ionel Brătianu. Același C. Argetoianu a afirmat în final: „Aproape tot atât de emoționant ca și Regele ni s-a arătat și Ionel Brătianu, în fond un sentimentalist (...). Brătianu era prea mișcat ca să spună ceva și ce putea să spună? A asigurat pe Rege de devotamentul nostru pe când îi strângea mâna și a urmat jurământul”².

Noul guvern abia constituit a organizat repede alegeri parlamentare, în zilele de 7 și 10 iulie 1927, întrucât starea sănătății suveranului se agrava. Partidul Național Liberal a obținut cu sprijinul aparatului administrației centrale și locale o victorie zdrobitoare. Liberalii au câștigat 61,69% din totalul mandatelor aparținând Adunării Deputaților și Senatului. Potrivit legii electorale din 1926, partidul condus de Ion I. C. Brătianu a dobândit, datorită primei electorale, 82,70% din numărul locurilor din Cameră, respectiv 280. Dintre acestea 26 au revenit Partidului Țărănesc Dr. N. Lupu cu care liberalii au încheiat un cartel electoral. În schimb, Partidul Național Țărănesc a acumulat 22,09% din voturi reprezentând 51 de mandate în Adunarea Deputaților și 22 la Senat. Urma apoi Blocul germano-maghiar cu 6,28% din sufragii și în consecință, 15 fotolii parlamentare (9 destinate maghiarilor iar 6 rezervate germanilor din România). Celelalte formațiuni politice nu au reușit să atingă pragul de 2% impus de legea electorală³.

O puternică lovitură a primit Ion I. C. Brătianu prin achitarea, în data de 14 noiembrie 1927, a fostului ministru averescan și membru al camarilei lui Carol, inginerul Mihail Manoilescu. El a primit cinci scrisori de la fostul prinț moștenitor ca să le predea personal șefilor de partide: Iuliu Maniu, Ion I. C.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond Nicolae Titulescu, dosar 231, Telegrama lui Robert Hyde Greg, ministrul plenipotențiar al Marii Britanii la București către N. Titulescu, 10 iulie 1927.

² Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri. Memorii*, vol. VIII/7 (1926-1930), Ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 143; „Aurora”, VIII, nr. 1689, din 24 iunie 1927.

³ Ioan Scurtu, *Partidele politice și alegerile parlamentare din iulie 1927*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <<A. D. Xenopol>>” tom. XIV/1977, pp. 295-402; Florin Răzvan Mihai, *Alegerile generale din iulie 1927, în Elite parlamentare și dinamica electorală din România (1919-1937)*, coord. Florin Miller, București, Editura Universității, 2009, pp. 183-184.

Brătianu, N. Iorga, A. C. Cuza, Al. Averescu. Mesajele erau identice și confirmau declarațiile făcute de autor, la 31 ianuarie 1927. Viitorul suveran cerea ca ele „să fie aduse la cunoștința țării și să se dea posibilitatea legală de a judeca în mod liber și conștient”⁴. M. Manoilescu a compărut în fața Tribunalului Militar al Corpului II Armată, fiind acuzat de subminarea ordinii constituționale. Inculpatul a chemat în apărarea sa 101 martori, iar completul de judecată l-a achitat cu 3 voturi pentru, contra 2. Partidul Național Liberal și șeful au primit o puternică lovitură. Stelian Popescu descrie în amintirile sale atmosfera lugubră din cabinetul condus de Ionel Brătianu unde era ministru al Justiției. În felul următor: „Pe la orele 5 dimineața pe 24 noiembrie am fost deșteptat din senin și chemat de urgență la Brătianu acasă, unde urma să se țină un Consiliu de Miniștri.

Ajungând la Brătianu, am găsit pe toți colegii consternați (...) de rezultatul procesului, care se terminase cu achitarea lui Manoilescu (...).

Pe fața lui Ion I. C. Brătianu citeam o mare suferință și o mare decepție. Fusese pentru el atotputernicul de până azi ca o lovitură de măciucă”⁵. La rândul său, cunoscutul gânditor și jurnalist, Nichifor Crainic, admiratorul fostului prinț moștenitor Carol, era de părere în amintirile sale că judecarea și achitarea lui Mihail Manoilescu a reprezentat o serioasă „lovitură morală dată guvernului și îndeosebi lui Ion I. C. Brătianu, despre care se spune că acest proces i-a grăbit moartea”⁶. Pe aceeași poziție s-a situat istoricul și omul politic Constantin C. Giurescu, colaborator și prieten al fiului președintelui P.N.L, Gheorghe I. Brătianu, căci subliniază în amintirile sale că evenimentul ce îl analizăm „Fusese o grea lovitură pentru prestigiul lui Brătianu, care nu mult după aceea, a murit (24 noiembrie 1927) de gripă infecțioasă cu complicații respiratorii, la numai patru luni după moartea Regelui Ferdinand”⁷.

Cele afirmate au o valabilitate parțială. Fără îndoială, pe Ionel Brătianu l-a afectat decesul primului suveran al României Mari, dar mai ales achitarea „carlistului” Mihail Manoilescu. Nu trebuie să uităm că el acumulase în timp o acută oboseală care probabil stătea la baza deselor indispoziții și chiar leșinuri periodice. Pamfil Șeicaru își amintea după 25 de ani într-un articol publicat în revista spaniolă „Carpații” că „Doamna Eliza Brătianu, soră a lui Barbu Știrbei,

⁴ A.N.I.C, fond Casa Regală, dosar 2/4927, f. 9; „Adevărul”, XI, nr. 13462, din 15 noiembrie 1927.

⁵ Stelian Popescu, *Amintiri*, Ediție îngrijită prefață și note de Leon Oprîș, București, Editura Albatros, 2000, pp. 263-264.

⁶ Nichifor Crainic, *Zile albe. Zile negre. Memorii*, vol. I, Ediție de Nedic Lemnar, București, Casa Editorială „Gândirea Românească”, 1991, pp. 206-207.

⁷ Constantin C. Giurescu. *Amintiri*. Ediția a II-a de Dinu C. Giurescu, București, Editura All, 2000, p. 191.

se îngrijea de sănătatea soțului și îi impusese un regim alimentar de o spartană sobrietate: lapte, legume, fructe, carne numai de două ori pe săptămână, iar în loc de vin, apă minerală”⁸. Doctorii care l-au consultat pe șeful P.N.L, între care și bunul său amic Constantin Angelescu, medicul său curant și în câteva rânduri ministru al Instrucțiunii Publice⁹, nu au constatat nimic grav. Inima premierului României funcționa în parametri normali. De aceea, Ionel Brătianu și-a continuat activitatea politică și obștească fără restricții. Astfel, pe 21 noiembrie 1927, el l-a convocat ca de obicei, la locuința sa, în București pe Nicolae Titulescu, de față fiind miniștrii Vintilă Brătianu și I. G. Duca. În timpul întrevederii, șeful diplomației române a acuzat unele dureri de cap și febră. Președintele P.N.L i-a reproșat ministrului său de Externe că nu trebuia să vină bolnav la întrevedere, însă potrivit lui I. G. Duca i-ar fi mărturisit: „Este adevărat că și eu sunt indispus, dar sunt numai ușor răcit, încât putem merge la D-ta acasă”¹⁰. Sora lui I. C. Brătianu, Sabina Cantacuzino a consemnat în însemnările sale că sâmbătă 19 noiembrie 1927 „L-am văzut pentru ultima dată sănătos. Se întorsese de la o ședință, unde vorbea pentru o placă de gramofon și avusese o lungă întrevedere cu Vintilă și Titulescu, care se plângea de gripă. Era obosit, dar avea o față bună”¹¹. La rândul său Secretarul General al Regenței, cunoscutul diplomat de mai târziu, Raoul Bossy afirma în memoriile lui că tot pe 19 noiembrie 1927, s-a întâlnit cu Ion I. C. Brătianu, la Senat, unde asista la citirea răspunsului dat Mesajului Tronului „Și cu toate acestea, ce voinic mai apărea, drept și falnic ca un stejar. Totuși, această ultimă convorbire a fost ultima pe care am avut-o cu dânsul. La spatele lui, fără să vedem, se apropia nemiloasa fatalitate cu secera ei în mână”¹². Un alt contemporan C. Argetoianu relatează cu fidelitate în amintirile sale că: „în ziua de duminică 20 noiembrie 1927, sunt la o inaugurare a unei noi săli la muzeul SIMU (...) De la care Simu a plecat cu Brătianu pe jos. <<Hai cu mine până acasă să mai vorbim și m-a luat de braț, era vesel și plin de încredere în viitor și s-a pus să îmi desfășoare o serie de planuri care cereau ani lungi de guvernare (...). Către seară mi-a telefonat Duca, nu mai știu pentru ce, înainte să închidă telefonul

⁸ Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil*, vol. II. *Portrete politice*. Ediție îngrijită și prefață de Ion Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 71.

⁹ Filip Stanciu, Lidia Stanciu, *Dr. Constantin Angelescu sau despre „un om al școlii prin excelență”*, București, Editura Ars Docendi, 2015, pp. 102-135.

¹⁰ I. G. Duca, *Amintiri politice*, ed. I, vol. III, Munchen, Editura Ion Dumitru, 1982, pp. 221-222.

¹¹ Vezi Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu*, vol. II, ed. a III-a, de Dr. Elisabeta Simion, București, Editura Albatros, 1996, p. 250.

¹² Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică, 1918-1940*, vol. I, 1918-1937, Ediție și studiu introductiv de S. Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 139.

mi-a spus că Brătianu s-a pus în pat cu gripă violentă. Îl lăsasem atât de bine în dimineața aceleiași zile, încât n-am dat nici o importanță acestei vești>>>¹³.

Într-adevăr Ionel Brătianu se găsea practic la apogeul puterii sale. Regența intrase deja în totalitate sub autoritatea sa, opoziția se dovedea destul de slabă, iar toate instituțiile statului se aflau sub controlul lui, căci Carol Caraiman trebuia să rămână în străinătate.

Sesizând punctul de vedere al premierului, una din doamnele de onoare ale reginei Maria, Simona Lahovary, consemna în propriul jurnal din 14 noiembrie 1927 cu vădită amărăciune între altele:

„Brătianu are o idee clară până acum, asta a fost forța lui: Carol nu trebuie să se întoarcă și se menține pe poziție. Ceilalți, din cauza luptei împotriva lui, a instrumentului Carol, ezită. Nici o declarație clară”¹⁴.

Boala premierului României a evoluat neașteptat de repede. Aflat în centrul tensionatelor evenimente I. G. Duca susține în cartea sa de memorii, că pe data de 23 noiembrie 1927 se afla la Ministerul de Finanțe împreună cu Vintilă Brătianu. Pe la ora 11 „deodată ușa se deschide zgomotos și apare dr-I C. Angelescu descompus la față. << Nu știu dacă vă dați seama că Ionel este în pericol de moarte? Cum se poate, Doctore, medicii spun des că nu este niciun motiv de îngrijorare și d-ta ne declari cum că Brătianu este între viață și moarte! (...). Ionel este prim-ministru al țării, gândiți-vă ce este de făcut dacă dispare și luați imediat toate măsurile cuvenite. Nu este o alegere simplă, nu știu precis ce are, dar știu că este o infecție de o înspăimântătoare virulență”¹⁵. Aflat și el în preajma premierului României, Raoul Bossy precizează în amintirile sale starea sănătății președintelui P.N.L în felul următor: „Mă reped la Ion I. C. Brătianu acasă. Doctorul Angelescu îmi spunea că dacă infecția de la amigdale se generalizează cazul este disperat. După dejun mă întorc să-l găsesc pe doctorii Danielopol, Burileanu și Lupu, care par a nu mai avea nici o speranță. Casa este plină de lume: familia, internii, guvernul, regina Maria și regentul vin să vadă pe Eliza Brătianu și să îi ceară vești”¹⁶. Într-adevăr suverana României Mari s-a deplasat împreună cu suita sa la reședința Primului-ministru din București. Ea constată cu tristețe, în jurnalul personal următoarele: „O zi proastă plină de mici neplăceri care s-a terminat cu una

¹³ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII/7 (1926-1930), pp. 164-165; vezi și Constantin I. Stan, *Studiu de caz, Moartea lui Ion I. C. Brătianu*, în „Studii și articole istorice”, vol. LXVI/ 2001, p. 172.

¹⁴ Simona Lahovary, *Pagini de jurnal*, vol. I (1923-1930), traducere, prefață și note de Georgeta Filitti, București, Editura Corint-Books, 2021, p. 238.

¹⁵ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 223; vezi și Ioan Todea, *Ion (Ionel) I. C. Brătianu întregitor și făuritor al României moderne (1864-1927)*, București, Editura Universitară, 2014, p. 230.

¹⁶ R. Bossy, *op. cit.*, vol. I, p. 139.

deosebită și tragică, boala bruscă și din capul locului fără speranță a lui Brătianu, îngrozitor. Îl supăra gâtul și în final noaptea trecută o asemenea durere încât am crezut că era un abces. Nu putea respira și se sufoca. A trebuit să se facă o intervenție rapidă ca să-l ajute să respire, dar nu s-a găsit niciun abces, era o infecție streptococ. Doctorii și-au dat seama imediat de pericolul existent, dar eu am mai aflat doar pe la amiază de gravitatea situației. După prânz m-au dus acolo. Elise își pierduse deja toată nădejdea și era ca un animal rănit (...). Era îngrozitor să vezi cum suferă”¹⁷. În schimb, Simona Lahovary care a însoțit-o pe suverană la reședința bucureșteană a familiei Brătianu consemnează în însemnările sale din 23 noiembrie 1927 destul de telegrafic că: „Merg cu Regina la Brătieni, salt în plină dramă, atmosferă de dezastru, Elisa încordată și aspră. Doctorii, generalul Anghelescu, Ion Duca, Franasovici, familia, Sabina (Cantacuzino, n.n.), împrăștiată”¹⁸. Stelian Popescu care era ministru de justiție în guvernul Brătianu, afirma în jurnalul său că: „l-a vizitat pe șeful său, dar i s-a spus să vină a doua zi că este cam răcit. A doua zi dna Brătianu primindu-mă mi-a spus că este în stare foarte gravă soțul său, dar nu dispera. Lucrul m-a îngrijorat și ducându-mă la dr. Angelescu care știam că este printre medicii lui curanți și că-i urmărește starea medicală, mi-a spus că bolnavul este într-o stare disperată. A doua zi m-am dus la casa lui Brătianu și acolo mi-a spus că I. I. C. Brătianu este foarte grav și am fost și eu dus în camera bolnavului. L-am văzut în agonie. La gât avea o capsulă pe care abia mai putea respira și privirea îi (n. n.) era rătăcită (...). El făcuse un flegmon amigdalian și nefiind operat la timp s-a dezvoltat cu mare repeziciune, s-a infectat și i-a cauzat moartea”¹⁹.

Boala a evoluat foarte rapid și cu scurte perioade de acalmie, Alexandru Lapedatu cunoscut istoric de origine ardeleană, membru al cabinetului lui Ionel Brătianu s-a oferit prin intermediul surorii acestuia, Maria Pillat, să intermedieze un consult din partea renumitului specialist O.R.L.-ist, dr. Sergei din Cluj, fost profesor la Facultatea de Medicină de aici, dar i-a precizat că șeful său i-a făcut deja o incizie la gât, este mai bine și în afară chiar de pericol²⁰.

¹⁷ Vezi, Maria, Regina României, ..., *Însemnări zilnice*, vol. IX (ianuarie-31 decembrie 1927), traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, Ediție de Olga Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2012, pp. 389-390.

¹⁸ Simona Lahovary, *op. cit.*, vol. I, p. 240.

¹⁹ St. Popescu, *op. cit.*, pp. 263-264; C. I. Stan, *Stelian Popescu în viața politică a României primului deceniu interbelic (1918-1928)*, în „Anuar de Științe Istorice”, Ploiești, tom. X /2001, p. 275.

²⁰ Alexandru Lapedatu, *Amintiri*, Ediție de Ioan Opreș, Cluj-Napoca, Editura Albatros, 1998, p. 209.

Marți dimineață, I. G. Duca a făcut încă o vizită lui Ion I. C. Brătianu. Acesta acuza, în continuare, dureri datorită iritării căilor respiratorii. Dr. C. Angelescu care nu a părăsit camera bolnavului, întrucât situația pacientului devenise îngrijorătoare, l-a anunțat pe I. G. Duca că viața președintelui P.N.L. se află în mare pericol: „Bolnavul, în ciuda baloanelor de oxigen care i se dădeau, nu mai putea respira”, „devenise negru și se înăbușea”²¹.

Lucrurile se complicaseră, iar evoluția bolii a făcut ca șeful liberalilor să fie tratat și operat la domiciliu, nu la spital, așa cum era normal. Panica a cuprins toată familia Brătianu, prietenii, apropiații, dar și întreaga elită medicală bucureșteană. Lipsa aerului din plămâni pacientului agrava și mai mult situația. Doctorii: C. Angelescu, D. Danielopol, N. Lupu, M. Nasta, Ștefan Popescu au hotărât efectuarea unei traheotomii care reprezenta o ultimă șansă de supraviețuire a bolnavului. Impresionat de starea gravă a președintelui partidului din care și el făcea parte, Dr. C. Angelescu nu a putut să efectueze operația, ci i-a încredințat-o colegului său de la spitalul bucureștean „Colțea”, Dr. Ștefan Popescu. Intervenția chirurgicală a reușit, iar pacientul respira, însă nu mai putea vorbi. Comunicarea lui Ionel Brătianu cu familia, prietenii, echipa medicală se realiza doar în scris²².

Sabina Cantacuzino, martoră directă a tragicului eveniment, înfățișează cu lux de amănunte în propriile însemnări, ultimele zile de viață ale ilustrului ei frate astfel: „Luni, 21 noiembrie, l-am găsit în pat, abătut și cu mare durere în gât. Dr. Elias vedea amigdalită și deloc un abces, dar durerile mari le-ar fi indicat. Gargară și o singură spălătură cu apă caldă la gât. Nu a vrut compresii (...). Noaptea grozavă și agitată. Doctorii C. Angelescu, I. Nanu, D. Danielopol și secundarii lor, care nu s-au mișcat de acolo. Marți, 22 noiembrie, l-am găsit foarte rău, nu vorbea, zăcea, nu putea înghiți, decât cu mare greutate, toată ziua și toată noaptea ce vine nu l-am părăsit. Starea generală gravă, starea locală din ce în ce mai rea. Doctorul Angelescu făcea pregătiri pentru traheotomie, dr. Elias nu mai vine, cheamă pe Meșianu (...). La ora 11, doctorul Ștefan Popescu îi face traheotomia”²³.

Un alt contemporan al tristului eveniment, Eugeniu Arthur Buhman, angajat al Casei Regale, arată în memoriile sale, între altele: „Joi, 24 noiembrie 1927, Primul Ministru Ion C. Brătianu s-a îmbolnăvit de amigdalită. Inflamația

²¹ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. al III-lea, pp. 225-224; Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, ed. I, București, Editura Albatros, 1994, p. 539.

²² Vezi Nicolae Peneș, *Moartea lui Cressus (Dr. C. Angelescu-O viață închinată învățământului, științei și culturii naționale)*, ed. a II-a, Iași, Editura TipoMoldova, 2014, pp. 175-176.

²³ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, ed. a III-a, pp. 250-251.

agravându-se și respirația devenind imposibilă, o intervenție chirurgicală s-a dovedit absolut necesară. Ea a fost executată de Dr. C. Angelescu, asistat de Dr. Mețianu și s-a practicat traheotomia. În urma operației s-a produs o infecție generală. S-a făcut atunci o a doua intervenție”²⁴.

Raoul Bossy, care l-a văzut pe conducătorul liberalilor în cele din urmă momente ale vieții sale, scrie în amintirile sale cu tristețe următoarele: „În nădejdea de a găsi puroi în amigdale ceea ce ar indica o localizare a infecției se face la 6:00 seara o intervenție chirurgicală. Nu se dă însă de puroi, ci anume de ganglioni care supurează. Ultima speranță dispăre. La ora 4 dimineața - în zorii zilei de 24 noiembrie 1927, agonia lui Ion I. C. Brătianu începe. Întru în odaia lui. Mă vede, nu-mi pot da seama dacă mă recunoaște. La 6:00 intră în comă. Eliza Brătianu îl ia în brațe, iar fiul lui George sosit de la Iași, în cursul nopții, îi ține mâna dreaptă. Un preot îngenunchează lângă pat (...). După o agonie grozavă, căci organismul riguros duce o ultimă luptă contra infecției, Ion I. C. Brătianu își dă sufletul la 6:45 dimineața”²⁵. În schimb, C. Argetoianu, martor al tragicului moment înfățișează în amintirile sale agonia și moartea președintelui P.N.L., astfel: „La orele 11 s-a hotărât o traheotomie, respirația naturală devenind aproape imposibilă. S-a cerut doctorului Angelescu să o facă, dar felcerul s-a scuzat și bine a făcut, sub pretext de prea mare emoție punându-l pe șeful său de clinică, Ștefan Popescu. Acesta a săvârșit operația la amiază și bolnavul s-a simțit ușurat, de 24 de ore nu mai introdusese în plămâni cantitatea normală de aer”²⁶.

Din păcate starea sănătății lui Ion I. C. Brătianu s-a înrăutățit. Atmosfera în locuința conducătorului guvernului era extrem de tristă. Al. Lapedatu, care l-a văzut pe șeful său de cabinet și partid în acele momente notează cu durere în memoriile sale următoarele: „Când au ajuns acasă la primul ministru începuse să se întunece. În vestibule mai multe persoane, între care doctorul Angelescu în tăcere mormântală. Atmosfera de îngrijorare. <<Dar ce e doctore? Mare nenorocire!>>, mi-a răspuns. Am trecut apoi în camera învecinată (sufragerie) unde erau membrii familiei, surorile și fratele lui Ion I. C. Brătianu. Am fost rugat să chem pe domnul Gergey, la București. M-am dus la Ministerul de Interne, unde prin aparatul Noyes am vorbit cu prefectul de la Cluj, dr. Partenie Dan, să meargă imediat la acesta și să-l roage a veni la București. Peste câteva ore am fost înștiințat că a plecat cu trenul de la

²⁴ Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii, 1898-1940*, Ediție îngrijită de Cristian Scarlat, București, Editura Sigma, 2006, p. 304.

²⁵ R. Bossy, *op. cit.*, vol. I, pp. 139-140.

²⁶ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII/7, p. 166; C. I. Stan, Viorel Frîncu, *Dr. Constantin Angelescu, omul politic, diplomatul și ctitorul de școli românești (1869-1948)*, Buzău, Editura Teocora, 2009, pp. 127-128.

ora 7 seara”²⁷. Era însă prea târziu, Ionel Brătianu a fost supus unei noi operații, dar fără succes. Febra a crescut datorită intoxicării generale a organismului. Rinichii se blocaseră, bolnavul comunica cu cei din jur, prin semne sau scris.

Prietenul și colaboratorul său foarte apropiat I. G. Duca prezintă pe larg cele din urmă clipe de viață ale conducătorului său politic: „Simțea că moare, nu putea vorbi în urma tratamentului, nu mai avea după a doua operație nici puterea de a scrie, urmărea deci cu ochii cele ce se petreceau în jurul lui și în acești ochi se vedea cât suferea și trupește și sufletește. A primit împărtașania preotului Mihăilescul de la Biserica Amzei cu deplină conștiință și urmări cu ochii mari deschiși foarte atent la rugăciunile preotului. Murea deci creștinește după datina țării pe care o iubise atât de mult și o slujise cu atâta folos și atâta strălucire”²⁸. A mai rezistat totuși, până în dimineața zilei de 24 noiembrie 1927, înconjurat de familie și prieteni.

Sabina Cantacuzino prezintă în propriul jurnal ultimele momente din viața marelui om politic care a fost Ion I. C. Brătianu după care urmează: „Doctorii îi făceau continuu fel de fel de injecții, luau în continuu pulsul și tensiunea. În final, hotărâsc să facă o încercare de a găsi puroiul ce bănuiau că e colectat în gât, deoarece și în exterior se umflase. Aduc pe doctorul Nasta. Improvizează o masă de operație în camera Elizei, îi rase barba și îi fac o mare injecție în partea stângă a gâtului scoțând o parte din ganglioni, dar fără a găsi colecțiunea de puroi (...). Joi 24 noiembrie la 3 a venit preotul (...), pentru câteva momente la 6 și 34 s-a stins”²⁹.

Certificatul de deces semnat de mari personalități ale medicinei românești: dr. Constantin Angelescu, prof. dr. I. Nanu Muscel, prof. dr. D. Danielopol, dr. N. Lupu, dr. M. Nasta, în data de 24 noiembrie 1927, înserează următoarele: „Azi 24 noiembrie ora 6.45 dimineața a încetat din viață dl. Ion I. C. Brătianu, Președintele Consiliului de Miniștri, în urma unei angine streptococice, septicemie”³⁰.

Deși diagnosticul dat publicității de medici și publicat în mai toate ziarele vremii era foarte clar. Au existat unele speculații privind decesul lui Ionel Brătianu. Unii l-au acuzat pe dr. C. Angelescu că ar fi eșuat cu operația șefului. C. Argetoianu dezmente toate zvonurile, privind un presupus asasinat al

²⁷ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 209.

²⁸ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 228. Vezi și Anastasie Iordache, *op. cit.*, ed. I, pp. 540-541.

²⁹ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, pp. 250-251; C. I. Stan, *op. cit.*, în „Studii și articole de istorie”, LXVI/2001, pp. 174-175.

³⁰ „Universul”, an XIV, nr. 276, din 26 noiembrie 1927; „Aurora”, an VII, nr. 1823, din 26 noiembrie 1927; I. Todea, *op. cit.*, p. 232.

șefului P.N.L. El susține în amintirile sale că operația a fost efectuată de chirurgul Ștefan Popescu „și l-a operat foarte bine. După opinia sa și el medic, infecția a mers progresând toată după-amiaza de miercuri și toată noaptea spre joi. Joi, în zori, Ionel Brătianu și-a dat ultima suflare cu toate injecțiile ce se făceau din oră în oră”³¹. Constantin Argetoianu, combate totodată, teza fantezistă potrivit căreia conducătorul P.N.L. ar fi fost otrăvit de doi refugiați ruși, soț și soție, angajați de Eliza Brătianu ca servitori. „Coana Eliza” a cerut ancheta ca să dovedească nevinovăția lor și cu toate rezultatele negative ale acestei anchete, foarte mulți din prietenii și partizanii brătienilor au rămas convinși că îl otrăviseră pe Ionel. Absurdă presupunere. Am urmărit boala lui Ionel Brătianu, ceas cu ceas, și pot confirma ca medic că a suferit și a murit de o infecție supraacută, microbiană, foarte probabil streptococică. Se vede că sistemul său glandular era grav atins; organismul nu s-a apărut și toxinele au paralizat centrele nervoase, provocând repede moartea. Acesta este adevărul și tot restul, fantezie”³².

Decesul președintelui P.N.L. a determinat o surprindere generală și o mâhnire reală, în rândurile oamenilor politici și străini. Guvernul a lansat imediat o proclamație către țară în care se afirma „Români! Lovit de o boală fulgerătoare, Ion I. C. Brătianu s-a stins din viață în dimineața zilei de 24 noiembrie. Țara pierde azi pe omul care mai mult de un pătrar de veac, l-a închinat ca sftinic al marilor și nemuritorilor Regi, Carol I și Ferdinand I, toată munca și sufletul lui pentru întregirea statului român. Documentul, reitera, mai departe că fostul președinte al P.N.L. a contribuit la formarea României întregite. Această operă rămâne pagina cea mai glorioasă din viața marelui dispărut. Poporul Român datorează lui Ion I. C. Brătianu reformele democratice, votul obștesc și împrumutarea sătenilor precum și întreaga operă de organizare a statului întregit”³³.

Tot atunci, pe 25 noiembrie, I. G. Duca a publicat un apel, în calitate de ministru al Internelor, dar și ca posibil succesor la șefia PNL, un apel intitulat; *Către toți șefii de organizații liberale*, unde preciza între altele; „cu inima zdrobită de durere, am trista însărcinare de a vă aduce la cunoștință încetarea din viață a marelui și mult iubitului nostru președinte, domnul Ion I. C. Brătianu (...). În fața mormântului său deschis, pe care el l-a condus cu atâta înțelepciune, și cu atâta strălucire, este dator mai mult decât oricând, ca el să primească o puternică solidaritate sufletească, să stea strajă întru apărarea marilor interese naționale care preocupă țara noastră. Acesta este cel mai bun omagiu pe care colaboratorii

³¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII/7, p. 166.

³² *Ibidem*, pp. 166-167; N. Peneș, *op. cit.*, pp. 179-181.

³³ „Universul”, an XLV, nr. 276, din 26 noiembrie 1927.

și prietenii politici îl pot aduce în aceste clipe grele de durere, în memoria marelui om de stat dispărut atât de neașteptat din mijlocul nostru”³⁴.

Regina Maria susține în propriul jurnal, din 24 noiembrie, că a primit starea morții lui Ion I. C. Brătianu, cu memoria ei „O noapte fără odihnă, plină de vise urâte și la 7 Adele a venit cu vestea că el a murit ..., a murit! După 24 de ore de boală s-a dus! Marele și puternicul om, sprijinul țării, susținătorul dinastiei, și al suveranității, stăpânul, conducătorul, capul. Brătianu și Regina! Cât de des au fost numele noastre alăturate ca două forțe și de multe ori cu insulte violente din partea opozanților noștri, iar acum, el s-a dus! În 24 de ore și-a dat ultima suflare, distrus de o afecțiune fulgerătoare! Incredibil! Tragic, aproape sinistru!”³⁵.

La rândul ei, o altă contemporană, Simona Lahovary mărturisește în memoriile sale din 24 noiembrie 1927 că: „Adela îmi telefonează la ora 7^{1/2}. Brătianu a murit, azi dimineață, la ora 7 fără un sfert. Zwiedeneck, aghiotantul Reginei, a petrecut noaptea acolo. Irina Procopiu îmi spune că pe la miezul nopții era puțin mai bine, transpirând abundent. Regele l-a chemat așa de repede! Trebuie o lume nouă”³⁶.

Cunoscutul jurnalist și om de stânga, Constantin Bacalbașa face un portret veritabil al marelui dispărut în amintirile sale, astfel: „Sunt oameni care se impun evenimentelor, sunt alții care evenimentele îi impun. Ionel Brătianu a fost unul dintre aceștia (...), pe Ionel Brătianu îl distingea, pe de o parte faptul că era fiul cel mai mare al lui Ion Brătianu, care a fost cel mai mare om de stat al României moderne, pe de o altă parte o distincție particulară datorită și naturii sale alese și unei educații impecabile. Era un om și bine născut și foarte bine crescut (...), avea un puternic bun simț, care-i luminau cotiturile și minciunile și-l apărau de rătăciri”³⁷.

C. Argetoianu a fost șocat de dispariția neașteptată a președintelui P.N.L, căci mărturisea în memoriile sale următoarele: „Moartea lui Brătianu a schimbat toată situația politică în România. Ionel Brătianu ajunsese un fel de dictator ocult care sub formă constituțională avea țara în mână. Mai ales de când se înscăunase Regența (după moartea regelui Ferdinand), toată la discreția lui. Cât ar fi trăit el nici o schimbare de guvern și cu atât mai vârtos o schimbare de regim prin reîntoarcerea lui Carol nu ar fi fost posibilă fără voia

³⁴ *Ibidem*, „Viitorul”, XX, nr. din 25 noiembrie 1927; vezi și I. Todea, *op. cit.*, p. 232.

³⁵ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. IX, p. 390.

³⁶ Simona Lahovary, *op. cit.*, vol. I, p. 240.

³⁷ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV (1910-1914). Text integral, București, Editura Albatros, 2007, p. 210.

lui, decât pe cale de revoluție, și o revoluție nu era ușor de pus la cale într-o țară de blegi”³⁸.

Într-adevăr, Ion I. C. Brătianu a dominat cu autoritate viața politică din primul deceniu interbelic. Prietenii, dar și adversarii au recunoscut calitățile deosebite ale președintelui P.N.L.: tactul diplomatic, perseverența, tenacitatea și intransigența. Evidențiind acest lucru, amicul și colaboratorul său apropiat I. G. Duca scrie în amintirile sale între altele: „De pretutindeni, i se aducea lui Brătianu, omagiul ce i se cuvenea grandioasei sale opere. România știa să arate acum, că nu cunoștea ingratitudine”³⁹.

N. Iorga, adversar declarat al lui Ionel Brătianu lapidar în amintirile sale că a primit „vestea cu totul neașteptată, că Brătianu, bolnav de gâlci, câteva zile a murit de pe urma operației disperate făcută în ultimul moment pentru a-i salva viața”⁴⁰. Reputatul istoric nu trecea cu vederea faptul că liderul liberal a dominat cu autoritate viața politică românească din primul deceniu interbelic. El arată în ultimul volum al monumentalei sale sinteze de istorie a românilor că prin dispariția președintelui P.N.L. s-a încheiat o dominație fără pereche ca autoritate a cabinetelor ministeriale din epoca intitulată constituțională⁴¹. În fond, Ion I. C. Brătianu, potrivit unui istoric străin, a găsit în coroana României, un sprijin important. O dată cu moartea regelui Ferdinand acest sistem începea să se clatine. După trecerea în eternitate a lui Ionel Brătianu, s-a deschis calea unor mari schimbări⁴².

La rândul său, Mihail Manoilescu consemnează în memoriile sale cu surprindere despre decesul inamicului său politic: „Dar iată că în ziua de 24 noiembrie 1927 se petrece un eveniment neașteptat și cutremurător, Ionel Brătianu moare de pe urma unei violente angine. Nimic nu poate fi mai zguduitor pentru opinia românească, decât vestea morții aceluia care fusese timp de 13 ani stăpânul absolut al României, venită într-un moment atât de dramatic, a doua zi după spectaculoasa prăbușire a autopoterniciei lui, a sistemului lui, a orgoliului lui”⁴³.

³⁸ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII/7, p. 170; S. Neagoe, *Politică și destin. Constantin Argetoianu*, București, Editura Machiavelli, 2012, p. 113.

³⁹ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, pp. 228-229.

⁴⁰ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, *Spre însemnare*, București, Editura N. Stroilă, 1934, p. 198.

⁴¹ Idem, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, ed. I, București, Editura Datina Românească, 1939, p. 455.

⁴² Nicolas M. Nagy Talavera, *N. Iorga-o biografie*, traducere de Mihai Eugen Avădanei, Iași, Editura Institutului European, 1999, p. 24.

⁴³ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Ediție de Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 162.

În schimb, profesorul Alexandru Tzigara Samurçaș se dovedește foarte succint în amintirile personale, unde arată: „La 24 noiembrie s-a stins subit, în urma unei operații nereușite, și președintele Consiliului Ion Brătianu”⁴⁴.

Tânărul gânditor, gazetar și om politic de extremă dreaptă, Nae Ionescu a scris un articol în paginile ziarului „Cuvântul” despre șeful liberalilor, la 26 noiembrie 1927, intitulat: *Un erou de tragedie*. Autorul recunoștea faptul că Ion I. C. Brătianu închidea o epocă în istoria Țării Românești. Ultimul președinte al Partidului Liberal a fost un om tare (...). A stăpânit destinele țării timp de aproape trei decenii. N. Ionescu îl acuză pe șeful P.N.L. că: „nu a fost un conducător cu înțelegere a realității. Dezvoltarea sa politică s-a făcut în cadrul strict al democrației românești de la sfârșitul veacului al XIX-lea în care a fost ancorat până la moarte”. Din acest motiv el s-a aflat în conflict permanent cu opinia publică. Nae Ionescu l-a acuzat, mai departe, pe defunctul om politic de imobilism, tradiționalism și autoritarism. „Partidul Liberal a reprezentat întotdeauna în politica țării un punct de vedere centralizator și autoritar, democrația nu a fost pentru el atunci când a dorit-o efectiv, decât un fel de <<Berbec de asalt>> împotriva boierilor și a stăpânilor de pământuri”. Deși are unele exagerări în caracterizarea făcută lui Ion I. C. Brătianu, semnatarul materialului recunoaște că liberalii „au urmărit constant disoluția formei de producție agrară și înlocuirea cu economia capitalistă”, dar și acuza că „au inițiat reforma agrară și exproprierea interzicând prin aceasta procesul de industrializare cu agriculturi”. Nae Ionescu evidențiază, totuși, personalitatea uriașă a lui Ionel Brătianu „credincios apoi în idealurile generației tatălui său”, scoțând în relief și patriotismul marelui om politic. Autorul ținea să precizeze că: „omul acesta care și-a iubit neamul cu elanuri aproape mistice și care se socotea trimis de Dumnezeu să conducă această țară chiar peste capul și împotriva conducătorilor ei de sânge regal a intrat prin ancorarea lui rigidă în tradiția familiei politice în conflict cu țara nouă. „După amintirile considerații personale N. Ionescu conchidea: „Moare ca un tiran, iar trecerea lui la cele veșnice este simțită ca o uzură de întreaga țară. Soarta a fost nedreaptă cu el, atâta iubire de neam și atâta devotament pentru treburile obștești ar fi meritat o recunoscătoare recompensă care a fost totuși, un om mare, chiar când a făcut rău”⁴⁵.

Și alți observatori politici, gazetari, oameni politici au considerat trecerea în eternitate a lui Ion I. C. Brătianu ca o veritabilă ușurare. Pamfil

⁴⁴ Alexandru Tzigara Samurçaș, *Memorii*, vol. III 1919-1930, *Lupta vieții unui octogenar*, Ediție îngrijită și prefată de C. D. Zeletin, București, Editura Meridiane, 2003, p. 267.

⁴⁵ Nae Ionescu, *Roza Vânturilor. 1926-1933*, Culegere îngrijită de Mircea Eliade, București, Editura „Cultura Națională”, 1937, pp. 382-385.

Șeicaru avea să precizeze într-una din lucrările sale publicată la Madrid în 1963 că: „Moartea lui Ionel Brătianu a dat tuturor forțelor politice opoziționiste sentimentul unei eliberări de sub un tutore, care devenise de la 1926, acaparator. Partidul Liberal pierduse acea siguranță interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică. În schimb, Partidul Național Țărănesc, mulțumită unei propagande abile se identifica cu toate aspirațiile mulțimii”⁴⁶. Această formațiune politică a recunoscut însă meritele incontestabile ale șefului P.N.L. Oficiosul național al țărăniștilor, ziarul „Dreptatea” sublinia în numărul din 26 noiembrie 1927 că: „s-a stins încă unul din cei care au ținut pe umerii lor grava sarcină a realizării celui mai mare ideal românesc: întregirea neamului (...). Cu Ionel Brătianu se duce una din forțele reale politice care veghea la destinul României în ultimii douăzeci de ani (...). Și guvernarea aceasta a fost destul de fructuoasă, dacă ținem seama că Ionel Brătianu a prezidat guvernul care a declarat și care a făcut războiul de întregire a neamului”. Organul de presă al P.N.Ț. considera, în final, că Ion I. C. Brătianu n-a fost un reformator adevărat, a fost un înțelegător al situației critice și a găsit totdeauna calea necesară ca să se poată strecura pe lângă ideile democratice, fără a-și prejudicia cu ceva gândurile sale pe care le credea cele mai folositoare țării, în epoca de consolidare⁴⁷.

Totuși, unii lideri național țărăniști nu puteau uita politica autoritară promovată cu destulă consecvență de Ion I. C. Brătianu. Unii fruntași ardeleni ai acestei formațiuni politice de curând constituită, profesorul Emil Hațieganu, arăta că în cadrul unei consfătuiri ținute la Cluj, că personalitatea președintelui P. N. L. „O fi mare, dar noi cunoaștem pe dumneavoastră numai de la 1918 încoace, i-am cunoscut numai calitatea de tiran care avea o singură țintă, să nimicească și dorul după legalitate al ardelenilor, în primul rând. Noi regretăm moartea unui om, dar nu îndignăm înaintea mâniei lui Dumnezeu”⁴⁸. Și ramura țărănistă de stânga din formațiunea politică condusă de Iuliu Maniu era la fel de critică. Gazeta lor intitulată „Țărănismul” scria în numărul din 27 noiembrie 1927, la moartea șefului liberalilor că: „am ajuns să urâm sistemul care a fost reprezentat prin Ion Brătianu. Am fi dorit să moară sistemul, nu omul”⁴⁹.

⁴⁶ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor: național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, ed. I, Madrid, Editura „Carpați”, 1963, p. 97.

⁴⁷ Ion I.C. Brătianu, în „Dreptatea”, I, nr. 35, din 26 noiembrie 1927; C. I. Stan, *Activitatea politică a lui Iuliu Maniu în preajma preluării puterii (1926–1928)*, în „Acta Musei Porolissensis”, tom XIX/1995, pp. 296-297.

⁴⁸ „Patria de Duminică”, Cluj, I, nr. 1, din 27 noiembrie 1927.

⁴⁹ „Țărănismul”, III, nr. 31, din 27 noiembrie 1927, p. 3; Ion Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922–1928*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 270.

Presă centrală, în special cea independentă, s-a dovedit a fi mai îngăduitoare. Ziarul „Universul” nota în numărul din 26 noiembrie 1927 că: „Vestea este cutremurătoare. Stă mintea-n loc, mintea unei nații este învelită în doliu (...). Înțelepciunea lui a fost pentru țară și popor fundament de înălțare și propășire (...). Ion Brătianu a făcut pentru țară și popor cele mai glorioase capitole din istoria politică a României”⁵⁰. Un alt cotidian, „Dimineața”, anunța moartea lui Ion I. C. Brătianu, arătând că „primul-ministru a sucombat în urma unei amigdalite infecțioase. Surpriza a fost totală în rândurile populației întrucât (acesta, n. n.) avusese, cu doar câteva zile înainte de agravarea simptomelor, o apariție publică, la aniversarea Muzeului Simu”⁵¹.

Personalitatea lui Ion I. C. Brătianu a fost elogiată în ședința solemnă a Adunării Deputaților din 25 noiembrie 1927. Cu această ocazie, I. G. Duca, ca reprezentant al guvernului, fiind ministru de Interne a spus următoarele: „Numele lui e atât de strâns legat de făurirea istorică a României contemporane, de înfăptuirea întregirii neamului, de marile reforme democratice și de consolidare a noului stat român, încât nu se va putea de-a lungul veacurilor pomeni de această epocă neasemuită a vieții noastre naționale, fără a se evoca figura lui măreață și rolul lui hotărâtor”⁵².

Deputatul dr. N. Lupu a precizat în calitate de reprezentant al Partidului Țărănesc că: „Prin pierderea lui Ion Brătianu, poporul român încearcă cea mai grea din loviturile pe care soarta de un timp încoace, fără milă, ni le hotărăște (...). Istoricul viitorului va detașa din lumea uriașilor politici, figura gigantică a lui Ion I. C. Brătianu și el va însemna pentru poporul român ceea ce legislatorii antici, Licurg și Solon, au însemnat pentru popoarele lor. Patriotismul lui nu era abstract. El se confunda cu iubirea adâncă și intensă a poporului și a pământului românesc”. Vorbitorul, aprecia în final, că președintele P.N.L., în calitatea sa de sfetnic al regilor Carol I și Ferdinand plănuiise și săvârșise Marea Unire, realizând ample reforme democratice: împrumutarea și votul obștesc⁵³.

Iuliu Maniu a relevat în cuvântul său ca șef al Partidului Național Țărănesc că este „adânc impresionat de dispariția fulgerătoare a omului de stat ce ne părăsește, Ion I. C. Brătianu (...)” Oratorul a atras atenția celor prezenți că: „Nu putem uita că a fost primul colaborator al regelui Ferdinand cu care împreună ne-a lăsat numele de cele două mari acte ale țării noastre: războiul și,

⁵⁰ „Universul”, an XLV, nr. 276, din 26 noiembrie 1927.

⁵¹ Cf. Mihaela Cristina Verzea, *Moartea lui Ion I. C. Brătianu în presa vremii*, în „Istorie și civilizație”, an IV, nr. 38, noiembrie 2012, p. 36.

⁵² I. Todea, *op. cit.*, p. 236.

⁵³ *Ibidem*, „Aurora”, an VII, nr. 1823, din 26 noiembrie 1927; A. Iordache, *op. cit.*, p. 542.

ca urmare a acestuia, întregirea patriei (...). Să uităm restul ca să putem aduce în discuțiunile încă prea vii și prea proaspete ale ceasului de față doliul unanim al întregii țări”⁵⁴.

Tot cu acest trist prilej a luat cuvântul și generalul Alexandru Averescu care a declarat între altele: „Partidul Poporului împărtășește cu toată sinceritatea durerea de care este cuprins Partidul Național Liberal prin pierderea neașteptată a fiului său. Pe deasupra micilor bariere ce ne despart în viața politică și ne grupează în tabere adverse, nu încetează a sta neprihănită realitate că toți suntem fiii acestei țări și că fiecare din noi pune în serviciul ei tot ce este mai bun în el. Ion Brătianu și-a iubit țara mai presus de orice și a servit-o așa cum conștiința i-a dictat-o. De aceea, în momentul acesta când se duce dintre noi pentru totdeauna se cade să uităm cele ce ne despart și să nu ne gândim decât la ceea ce ne unește și anume regretul adânc de a fi pierdut un fiu al neamului”⁵⁵. Pe aceeași linie au vorbit și deputații: Hans Otto Roth, în numele Partidului German, respectiv D.G. Bethlen ca reprezentant al Partidului Maghiar, dar și Ely Bercovici din partea Uniunii Comunităților Evreiești din România⁵⁶.

În ședința solemnă de la Senat, președintele acestui înalt for legislativ, C. Nicolescu, a anunțat cu emoție pe cei prezenți că: „un doliu imens lovește națiunea română. Cel mai vârstnic, cel mai ilustru dintre fiii lui Ion C. Brătianu, nu mai este!” Gh. Mironescu, din partea P.N.Ț., a subliniat în cuvântul său: „Încetarea din viață a lui Ionel Brătianu ne-a unit pe toți amicii și adversarii politici”⁵⁷. În numele Bisericii Ortodoxe Române a rostit un frumos discurs I.P.S.S. Mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu, care arată între altele: „Biserica noastră ortodoxă, în numele căreia, în dureroasa sarcină vorbesc, nu va uita că Ion I. C. Brătianu, cu autoritatea sa mare și cu adâncul său simț politic, a găsit necesar și a îndeplinit unitatea și organizarea, ridicând-o la mărirea treaptă a Patriarhiei”⁵⁸. Înaltul ierarh nu putea uita colaborarea strânsă între el și primul-ministru din anii grei ai refugiului de la Iași (1916-1918), în perioada Războiului de Întregire Națională.

La rândul său președintele Academiei Române, savantul Emil Racoviță a evocat în cuvântarea sa uriașa personalitate a celui prea devreme dispărut: „Încetarea din viață a acestui mare om de stat și mare român, demn urmaș al lui Ion Brătianu, încheie o perioadă a istoriei noastre, aceea a desăvârșirii noastre

⁵⁴ *Ibidem*, „Dreptatea”, an I, nr. 35, din 26 noiembrie 1927.

⁵⁵ „Universul”, an XCV, nr. 276, din 26 noiembrie 1927.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, A. Iordache, *op. cit.*, vol. I, p. 543; vezi și I. Todea, *op. cit.*, pp. 236-237.

⁵⁸ *Ibidem*.

ca popor de sine stătător și întregit”⁵⁹. Dincolo de unele critici sau exagerări părtinitoare se desprinde o realitate de netăgăduit, pe care au exprimat-o toți oratorii: colegii de partid, prietenii, cunoscuții, membri ai opoziției, ai marelui cler, savanții. Ion I. C. Brătianu a fost o personalitate politică excepțională cu defecte, dar și calități. El a dovedit a fi un patriot înflăcărat, un mare fiu al neamului nostru.

Moartea intempestivă, surprinzătoare a lui Ionel Brătianu a creat un gol imens în viața politică a României interbelice, dar mai ales în Partidul Liberal. Se pare că el pregătea, cu discreție, ca succesor pe I. G. Duca, fostul său secretar particular, apoi ministru în diferite guverne, anticarlist convins, fire dinamică și un excelent organizator. Comitetul Executiv al P.N.L. a decis însă fără obiecție, cu unanimitate de voturi, alegerea în funcția de președinte a lui Vintilă Brătianu, fratele marelui dispărut. În consecință, Regența a numit chiar în ziua de 24 noiembrie 1927 ca prim-ministru pe Vintilă I. C. Brătianu prin decretul nr. 3317⁶⁰. Noul cabinet avea practic aceeași componență precum cel anterior. Astfel, Vintilă Brătianu păstra Ministerul Finanțelor, I. G. Duca pe al Internelor, Dr. C. Angelescu a rămas la Culte și Instrucțiune Publică, Dr. N. Lupu a fost pe mai departe Ministru al Muncii, iar C. Argetoianu și-a continuat activitatea în fruntea Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Acesta din urmă descrie evenimentul în însemnările sale cu bine cunoscuta sa ironie: „Un ceas după moartea lui Ionel Brătianu a fost numit prim-ministru Vintilă Brătianu în locul lui și prin această desemnare proclamat de fapt șef al Partidului Liberal. Formalitățile statutare, fără importanță au fost îndeplinite, ulterior. Dubla înscăunare a lui Vintilă a fost făcută fără nici un entuziasm, fiindcă nu era altă soluție, căci Duca era tot atât de puțin simpatizant ca și dânsul și nu era nici măcar Brătianu”⁶¹. Noi credem că Argetoianu exagerează, îi convenea de minune ca președintele P.N.L să fie Vintilă Brătianu cel ce dobândise o bogată experiență în cei peste 25 de ani de activitate ministerială. El era un reputat specialist în domeniul finanțelor, dar nu cunoștea prea bine jocurile de culise. Vintilă s-a aflat, de fapt, în umbra fratelui său mai mare, Ion I. C. Brătianu. Poate nu întâmplător moșierul de la Breasta s-a înscris imediat în P.N.L. Sesizând această realitate, Mariu Theodorian-Carada, fiul lui Eugeniu Carada nota în amintirile sale următoarele: „Urmașul lui Ionel Brătianu era harnic, era cinstit și-și iubea țara cu pasiune, nu era însă plămădit din aluatul din care se

⁵⁹ *Ibidem*; vezi și C. I. Stan, *op. cit.*, în „Studii și articole de Istorie”, vol. LXVI/2001, p. 178.

⁶⁰ A.N.I.C., fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 16/1927. f. 153-154; Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, p. 158.

⁶¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII/7, p. 169.

dospeau cârmuitorii de țări și noroade”⁶². Nicolae Petrescu, filozof și sociolog membru marcant al Partidului Poporului, conferențiar la Universitatea din București, releva în memoriile sale publicate postum că „Noul prim-ministru, Vintilă Brătianu, deși un om bine intenționat, nu avea mijloacele și nici abilitatea fratelui său”⁶³.

Mai critic s-a dovedit a fi avocatul Coriolan Băran, fruntașul Partidului Țărănesc din Banat întrucât acesta îl caracterizează în memoriile sale pe noul președinte al P.N.L ca fiind „un om cu orizont redus, zgârcit și meschin, fără autoritate și care nici măcar inteligent nu era (...). El dirija politica financiară acaparatoare a partidului, fără cunoștințe economice temeinice, fără talent, dominat mai mult de lăcomie și zgârcenie. Personal era cinstit. Intenția și dorința lui era ca partidul liberal să domine întreaga viață economică a țării, prin instituțiile sale bancare și prin întreprinderile pe care le deținea”⁶⁴.

Un alt contemporan al tragicului eveniment de care ne ocupăm, jurnalistul A. P. Samson scria în însemnările sale că deși „rândurile tineretului liberal” se continuă dorința unor înnoiri, prin instaurarea dinastiei Brătienilor, totuși preluarea succesiunii de către Vintilă n-a ridicat nici o obiecție. Momentul acela nu venise încă!”⁶⁵. În schimb, Armand Călinescu, tânăr fruntaș al P.N.Ț pretinde în jurnalul său că „mai demult, Ionel Brătianu încredințează lui Barbu Știrbei o scrisoare spre a fi trimisă regelui, în cazul când acesta n-ar supraviețui. În această scrisoare Ion I. C. Brătianu recomandă pe fratele său ca succesor. Deși scrisoarea îi fusese înapoiată, fiindcă suveranul murise cel dintâi, totuși s-a considerat conținutul ei drept o dorință irevocabilă a defunctului”⁶⁶. Noi credem că este vorba de speculație menită să justifice alegerea lui Vintilă Brătianu la șefia P.N.L. Noul cabinet s-a prezentat la Palatul Regal pentru a depune jurământul în fața Regenților. Organizator al aceluia important moment, R. Bossy susține în amintirile proprii între altele: „Se hotărâsc îndată două Consilii de Miniștri, unul imediat la Ministerul de Interne, pentru ca membrii Guvernului să-l desemneze pe noul prim-ministru, care va fi fratele defunctului, Vintilă Brătianu, al doilea la ora 7,30 dimineața pentru ca noul președinte al Consiliului de Miniștri să depună jurământul convenit în fața

⁶² Mariu Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări și amintiri (1908–1928)*, Săbăoani–Roman, Tipografia „Serafică”, 1937, p. 139.

⁶³ Nicolae Petrescu, *Memorii*, vol. II, *În vâltoarea vieții românești*, Ediție și prefață de I. Oprișan, București, Editura Vestala, 2004, p. 216.

⁶⁴ Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții–Memorii–*, Ediție îngrijită, note și indici de Vasile Popeangă, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2009, pp. 242–243.

⁶⁵ A. P. Samson, *Memoriile unei gazetar (1927–1937)*, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 21.

⁶⁶ Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Ediție îngrijită de dr. Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 75.

Regenței. Plec la palat, unde sosesc și Regenții, preveniți telefonic de mine și care îmi cer, amănunte despre moartea lui Ion. I. C. Brătianu. Vin pe rând și membrii Guvernului. Chem preotul de la biserica mică din Dealul Palatului. Intru cu el în sala Bibliotecii și asist la depunerea jurământului de către Vintilă ca prim-ministru și miniștrii ceilalți. Se propun funeralii naționale. Vintilă Brătianu stăruie pentru o înmormântare simplă: <<Astfel era dorința fratelui meu și tradiția familiei noastre>>⁶⁷.

În data de 25 noiembrie 1927 sicriul conținând rămășițele pământești ale lui Ion. I. C. Brătianu a fost așezat pe un afet de tun învelit cu drapelul național și depus în rotonda Ateneului Român.

Martoră a acestor clipe triste, Simona Lahovary notează în propriul jurnal, pe 25 noiembrie același an că: „mai întâi, s-a oficiat o slujbă, după care coșciugul a fost luat din holul Ateneului. „Discuție dacă sicriul trebuia sigilat pentru transport. Vocea clară și seacă a Elisei: <<doctorul Mamulea să dea avizul>> și adaugă <<văd că nu este printre noi>>. La Ateneu imaginea este teribilă”⁶⁸.

Mii de oameni au ținut să îi aducă un ultim omagiu marelui dispărut. Printre ei s-a aflat și Regina Maria, care notează cu tristețe în însemnările sale zilnice următoarele: „Și el se odihnea acolo în liniștea deplină, cu toate luptele încheiate pentru totdeauna, îngropat în multitudinea de crizanteme albe, care au fost așezate în jurul feței sale, întrucât este schimbat (...). Însă, figura sa era, în mare măsură aceeași, doar că părea mai mică (...). Am pus aproape de fața lui un buchet de orhidee verzi cu pete maronii, ultimul meu dar pentru cel de care am fost legată la bine și la rău, în lungii ani de prietenie. Ne-am fost loiali unul altuia, în fața criticilor și a evenimentelor care s-au succedat. Am un drept legitim să-l jelesc. Nu l-am trădat niciodată. Nu m-a deranjat niciodată puterea lui. M-am opus uneori. M-a enervat adesea, fiind uneori sever. Am ripostat și eu ocazional, dar niciodată pe la spatele lui. Am recunoscut întotdeauna cât era de patriot. N-am încercat niciodată să-l subminez, deși au fost perioade când l-am încurajat pe Maiestatea Sa să i se opună, când am socotit că așa trebuie și este în interesul tuturor”⁶⁹.

Și cei care nu-i erau prieteni sau apropiați au recunoscut meritele incontestabile ale celui dispărut. Marele lingvist și om de cultură, profesor la Universitatea „Regele Ferdinand” din Cluj, Sextil Pușcariu a expediat, pe 25 noiembrie 1927, o telegramă de condoleanțe Elizei Brătianu în care exprima „cea mai adâncă gratitudine pentru opera celui care ne-a părăsit. Aici, în

⁶⁷ R. Bossy, *op. cit.*, p. 140.

⁶⁸ Simona Lahovary, *op. cit.*, pp. 240-241.

⁶⁹ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. IX, pp. 394-395.

Ardealul frământat, veți găsi, stimată doamnă, sufletele care păstrează mai neprihănită recunoștința pentru cel ce, mai mult decât oricare altul, ne-a ajutat să împlinim visul de veacuri al părinților și moșilor noștri”⁷⁰.

Aflat în centrul tragicului eveniment, I. G. Duca arată în memoriile sale că „sicriul a fost expus în rotonda Ateneului Român până duminică, 27 noiembrie 1927. Aici, la orele 9 dimineața, după sosirea Regenților, Principele Nicolae și Patriarhul Miron Cristea (Gheorghe Buzdugan fiind oprit de o criză reumatică), a avut loc slujba de înmormântare oficiată de mitropolitul Bucovinei, I.P.S.S. Nectarie Cotlarciuc, înconjurat de numeroși preoți. În prezența familiei, a membrilor guvernului și a altor demnitari ai statului s-a oficiat serviciul divin, în timp ce au bătut toate clopotele din București. Pe străzile capitalei, la gară, de-a lungul liniei ferate până la Chitila, pretutindeni, pe urmă până la Florica, se adunase o mare mulțime de oameni. Nici la Regele Carol I, nici la Regele Ferdinand I, nu văzusem mai multă aglomerație și mai multă reculegere, preoții în odăjdii așteptau înconjurați de autorități și de săteni trecerea trenului funebru prin diferitele gări”⁷¹.

Și R. Bossy, care a fost prezent la trista festivitate, consemnează în amintirile sale modul cum a decurs ceremonia: „Înmormântarea lui Ion I. C. Brătianu are loc, la 27 noiembrie 1927, la Florica, după un serviciu funebru solemn în rotonda Ateneului Român, la care participa Regența, Guvernul, corpul diplomatic și toată țara. Ducându-mă la Elisa Brătianu spre a o conduce la gară, ea mă ia la o parte și izbucnește în plâns. Își începe biata femeie lungul drum al văduviei care era să țină nu mai puțin de treizeci de ani. Punându-mi brațele pe umeri, îmi spune: <<Vă mulțumesc din inimă pentru afecțiunea cu care l-ați înconjurat pe soțul meu vreme de atâția ani. Vă iubea mult. Nu-l uitați, căci eu nutresc multă afecțiune pentru dumneavoastră>>”⁷². Înaintea trenului mortuar au pornit și altele, inclusiv cel regal. Suverana României, Maria afirmă în jurnalul ei zilnic din 27 Noiembrie 1927, cu multă fidelitate, momentul înmormântării marelui om politic după cum urmează: „Astăzi i-am adus un ultim omagiu lui Ion Brătianu, patriotul. Eu și Niky împreună cu toți prietenii lui apropiați ne-am dus la Florica, casa lui de suflet, iubitul său domeniu unde își desfășura activitatea de <<boier de țară>>”. Cât de mult iubea el Florica! În ea era tot sufletul și toate amintirile sale (...). El s-a întors acasă pentru ultima oară, dar nu mai era gazda genială, zâmbitoare, spirituală și plăcută. Toate acestea s-au sfârșit de-a pururi (...). Și astăzi, țăraniii lui foarte

⁷⁰ *Apud*, Sextil Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, pp. 791-792. Sextil Pușcariu nu a fost înregimentat politic, deși Ion. I. C. Brătianu a încercat să-l atragă în partidul său.

⁷¹ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 233.

⁷² R. Bossy, *op. cit.*, vol. I, pp. 142-143.

bătrâni cu pletele cărunte și hainele albe din piei, veniseră cu un car simplu împodobit cu ramuri de pin și tras de șase boi mari cu coarne mari, șase țărani foarte bătrâni și de pe vremea tatălui său și în acest mijloc de transport rustic a fost așezat, învelit în drapel și, încet, urmat de mulți preoți cu lumânări în mâini, a fost dus pe deal. Preoții cântau și odăjdiile lor țesute cu fir de aur și viu colorate erau o mare pată de culoare pe fondul setos al toamnei, priveliște pe care el o iubise atât de mult”⁷³.

Într-adevăr, la Florica, sicriul potrivit tradiției strămoșești a fost pus într-un car tras de șase boi, care a urcat încet dealul, spre capela familiei Brătianu. Apoi, coșciugul a trebuit depus provizoriu într-o criptă, urmând a fi așezat definitiv într-un sarcofag identic cu cel în care se află rămășițele pământești ale ilustrului său tată.

Prezent la Florica, I. G. Duca descrie această ultimă parte a funeraliilor fostului său șef, astfel: „Brătianu se ducea să doarmă somnul de veci, după viața atât de strălucită în istoria neamului său, pe același deal, pe care cu 63 de ani înainte văzuse lumina zilei. Se născuse la Florica pe vremea României vasale, se odihnea în pace tot la Florica, dar pe vremurile României întregite”⁷⁴.

Deși era opozant politic, Mariu Teodorian-Carada a fost marcat de trecerea prea timpurie, în eternitate a lui Ion I. C. Brătianu, căci arată în însemnările sale, între altele: „Moartea lui m-a înduioșat. Pe o zi de iarnă timpurie i-am însoțit trupul neînsuflețit până la Florica. Am văzut cum l-au scoborât în cripta bisericii de acolo în bubuitul tunurilor și în lacrimile Reginei Maria, care-și vârâse batista (...). O lacrimă a căzut și din ochii mei, peste pământul care-l înghițea. Oricât ne-am fi ciorăvit noi în viață, în anii tinereților noastre, am fost așa de aproape unul de altul, încât cu el a intrat în mormânt, ceva din mine”⁷⁵.

Mai telegrafic se dovedește a fi în amintirile sale, un colaborator din ultimii ani ai vieții, R. Bossy. Acesta notează între altele: „La Florica, sicriul este așezat acoperit de tricolor, în incinta bisericii de pe moșia părintească, alături de mormântul lui Ion C. Brătianu, tatăl. La dus și la întors călătoresc în vagon cu generalul (Constantin n. n.) Prezan, cu care vorbesc de marele dispărut. Dânsul îmi povestește și amintiri de pe vremea războiului”⁷⁶.

La rândul ei, Regina Maria, surprinde în propriul jurnal din 27 noiembrie 1927, atmosfera tristă de la Florica, astfel: „Era frig și multe dintre

⁷³ Maria Regina României, *op. cit.*, vol. IX, pp. 399-400.

⁷⁴ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 233; A. Iordache, *op. cit.*, ed. I, p. 547.

⁷⁵ M. Teodorian-Carada, *op. cit.*, p. 139.

⁷⁶ R. Bossy, *op. cit.*, vol. I, p. 143.

figurile celor care urmau sicriul erau trase și palide, pișcate de aerul tare de toamnă. În mijlocul lor, am văzut fața lui Barbu (...). Ni s-au întâlnit privirile și am știut ce gândeam amândoi: gândeam la fel; cine urma să (...). O altă scurtă jumătate de oră, Elise înainte să plece, am strâns mâna membrilor familiei, am schimbat câteva cuvinte cu Barbu și am plecat (...). Tristă, tristă, cu inima grea, mi-am părăsit prietenul, susținătorul și sfetnicul care însemnase atât de mult în viața mea. L-am lăsat în bisericuța pe care a construit-o cu fața spre privesitea pe care a iubit-o”⁷⁷.

La necropola familiei de la Florica au mai fost înmormântați Vintilă Brătianu (1867-1930), Constantin (Dinu) I. C. Brătianu (1866-1950), Gheorghe I. Brătianu (1898-1953), amândoi morți la Sighet, apoi Ion N. Pillat (1859-1952) și soția sa, Maria I. Pillat, născută Brătianu (1863-1944), Sabina Cantacuzino, născută Brătianu (1863-1944) și Tatiana I. Nicolescu Dorobanți, născută Brătianu (1870-1940). Tot aici, își doarme somnul de veci Ioana Ileana Brătianu (1929-2009), fiica cunoscutului istoric, Gheorghe I. Brătianu. De menționat că în capela de la Florica, nu sunt înmormântați fratele lui Ion C. Brătianu, Dumitru C. Brătianu (1817-1892), dar nici soția lui Ionel Brătianu, Elisa Știrbei Brătianu (1870-1957). Amândoi sunt îngropați în cimitirul Bellu din București.

Prin moartea lui I. C. Brătianu se stingea una din marile personalități ale istoriei noastre moderne, prea puțin cunoscută. El a realizat cu tenacitate, migală și patriotism o operă uriașă, greu de egalat.

Ionel Brătianu a continuat cu perseverență opera înaintașului și tatălui său, Ion C. Brătianu. A pus mai presus problemele naționale înaintea celor personale. Și-a creat echipe de specialiști în diverse domenii de activitate. El însuși s-a dovedit a fi dornic de cunoaștere, frecventând deseori cercuri culte, asistând la reprezentații teatrale și expoziții de artă. Mărturie a acestor nobile preocupări stă biblioteca impunătoare de aproximativ 25.000 volume⁷⁸, care a fost distrusă prin ardere de regimul comunist, în cea mai mare parte.

Dincolo de disputele și adversitățile politice, de invidie și egoism, mulți contemporani, chiar din opoziție i-au recunoscut meritele. România Mare, a tuturor românilor, într-o importantă măsură este creația lui.

⁷⁷ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. IX, p. 400.

⁷⁸ I. C. Brătianu și cărțile lui, în *portrete și amintiri*, ediția a IV-a, București, Editura Cartea Românească, 1934, pp. 46-52.